

Dr. Vigh József prof. emeritus

A büntető igazságszolgáltatás néhány alapelve

Történeti visszapillantás

A magyar büntető igazságszolgáltatás alapelveiben nem tér el lényegesen az európai országok igazságszolgáltatási alapelveitől. Leginkább azonban a német, az osztrák és más közép-európai államok igazságszolgáltatásához hasonlít. Fő tendenciájában követi a 18. század végén, a 19. század elején kialakult polgári igazságszolgáltatás alapelveit, amelyeket napjainkban „klasszikus”, vagy „neoklasszikus” elveknek nevezzük. Ezek az alapelvek szinte egyeduralkodók voltak a 20. század elejéig, illetve mindaddig, amíg a kriminológiai kutatások és nézetek be nem bizonyították, hogy az igazságszolgáltatás polgári alapelvei több tekintetben eltérnek a legújabb tudományos tételektől és a valóságtól, s így reformokra szorulnak.

A kriminológiai szemlélet elsősorban az igazságszolgáltatási rendszer ideológiai alapjait támadta, mondván, hogy a bűncselekmények visszavezetése az objektív viszonyok hatásaitól független szabad akarat koncepciójára tarthatatlan. Vagyis a *bűncselekményeknek, a bűnözésnek is éppen úgy megvannak az okai, az oksági törvényei, mint minden más jelenségnek*. S ha ezt elfogadjuk, akkor az igazságszolgáltatás, a büntetés célja sem lehet a megtorlás, az elrettentés, hanem a megelőzésre, az okok megváltoztatására kell a hangsúlyt fektetni. Továbbá: a büntetés mértékének megállapításánál sem helyes csupán a tett súlyát figyelembe venni, hanem tekintettel kell lenni az elkövető személyiségére és szociális viszonyaira is. Vagyis az igazságszolgáltatás terén *az ideológiai alapokban, a büntetés céljainak meghatározásában és a cél eléréséhez szükséges eszközök megválasztása terén új elvek alkalmazása vált indokolttá*.

Nevezetesen:

a) Az igazságszolgáltatás miértjénél, a bűncselekmények és a bűnözés elkövetési okainak megjelölésénél az objektív viszonyoktól független szabad akarat helyett az oksági törvényeket, a determinációs folyamatokat indokolt a középpontba állítani a tettes biológiai adottságai terén, a legtágabb értelemben vett szociális viszonyában és a személyiségének állapotában egyaránt.

b) Ennek megfelelően a megtorlási, az elrettentési célok helyett a megelőzési, a tudatos normakövetési célok (speciális és generális prevenció) kitűzése válik indokolttá.

c) A tetterányos büntetés helyett a bűnözés csökkentése érdekében az elkövető személyiségéhez és létfeltételeihez igazodó büntetés kiszabása lehet a hatékony eszköz.

Ezek a pozitivista, racionalista elvek a 19. század közepétől, a kriminológia atyja, Adolphe Quetelet nézeteinek megjelenésétől kezdtek megerősödni, és a 20. század elején valóra válni. A 20. század első évtizedében több országban, így Magyarországon is, megalkották a fiatalkorúak külön büntető törvényét, amelyben már a pozitivista tanok domináltak. Hasonló tartalommal jelentek meg néhány évtized múlva a többszörös elkövetőkre, a visszaesőkre vonatkozó külön törvények. Bátran elmondható, hogy *a 20. század közepén a büntető igazságszolgáltatásban a pozitívista nézetek váltak uralkodóvá, de nem kizárólagossá.*

A szakemberek jelentős része azonban az 1960-as, '70-es években úgy ítélte meg, hogy az új elvek érvényesítése nem eredményezi a bűnözés csökkenését, sőt ellenkezőleg, mintha a bűnözés növekedését segítené elő. Ezért a pozitivista tanokban csalódott szakemberek a „treatment ideológia” elavultságát, az elkövető kezelésének csődjét hangoztatva új igazságszolgáltatási alapelvek, reformok alkalmazását igényelték. Sokan közülük abban látták a megoldást, ha *visszatérnek a „klasszikus” elvekhez „neoklasszikus” címszó* alatt. Azaz szerintük visszaállítandó a tetterányos büntetés, a sztrikt legalitás elve, s újra hangsúlyozandó a jogállamiság elve, az alapvető emberi jogok érvényesítése, az élethez való jog prioritása, s nem utolsó sorban az ártatlanság vélelmének elve, mint a humanizmus igazi megnyilvánulásának egyik fontos területe.

A szakemberek másik csoportja azonban új utakat keresett, új, emberibb és igazságosabb elvek kidolgozásában és azok alkalmazásában vélte megvalósítandónak a korszerű igazságszolgáltatást. Ezért a bűncselekmények áldozatai felé fordultak, mondván, hogy a korszerű igazságszolgáltatás nem elégedhet meg azzal, hogy konstataálja a bűncselekmény elkövetését, megállapítja a tettes(ek) személyét, kiszabja a „méltó” büntetést, s azt megfelelő módon végrehajtatja, hanem *az áldozatot is bevonja az igazságszolgáltatásba*, hiszen őt terheli a bűncselekménnyel okozott kár, ő viseli a cselekmény okozta sérelmeket. A mai nyelven ez többek között azt jelenti, hogy *az igazságszolgáltatás csak akkor tekinthető igazságosnak, ha a megfelelő ítélet mellett az áldozatnak is igazságot szolgáltat, vagyis biztosítja az okozott kár megtérítését, orvosolja a bekövetkezett sérelmeket.* Magyarországon például jelenleg a vagyoneelleni bűncselekményekkel okozott károk alig 10%-a térül meg, azaz az igazságszolgáltatás e vonatkozásban az esetek túlnyomó többségében igazságtalannak tekinthető. Különösen rontja az igazságszolgáltatás tekintélyét, ha a kárjótétel, a sérelmek kompenzálása magánszemélyek ellen elkövetett bűncselekmények esetén marad el. A bűncselekmények áldozataival és az igazságszolgáltatás megreformálásával ma már több nemzetközi és nemzeti szerv foglalkozik. *Az ENSZ-nek, az Európa Tanácsnak különböző határozatai ösztönzik a tagállamok kormányait a bűncselekmények áldozatainak támogatására, az igazságszolgáltatásba történő bevonásukra.* Sokat tesznek az áldozatok támogatása érdekében az egyre erősödő nemzetközi és nemzeti társadalmi szervezetek is. (Ilyen például az Európai Fórum az Áldozatok Szolgálatában vagy Magyarországon a Fehér Gyűrű Áldozatvédő Szervezet.)

Mindezek az erőfeszítések azt eredményezik, hogy a fejlett államok többségében elméletileg a szakemberek nagy része már elfogadja az áldozatokkal is törődő, vagy áldozatcentrikus igazságszolgáltatást, ami leggyakrabban kárhelyreállító (restoratív) igazságszolgáltatás névvel szerepel a szakirodalomban. (Joutsen—Lahti—Pölonen, 2001.) A restoratív igazságszolgáltatás ma már nemcsak elmélet, hanem egyre inkább gyakorlattá is válik, főleg a mediációs, vagy egyéb, az áldozat sérelmeit orvosló eljárás formájában. Az Európai Unió Tanácsa például már igényvel lépett fel a tagállamokkal szemben, hogy azok megfelelő helyet biztosítsanak az áldozatoknak a büntető igazságszolgáltatásban, s hogy gondoskodjanak az áldozatokért károk kompenzálásáról. (EU Tanácsa Kerethatározata, 2001.) Tehát *egy új igazságszolgáltatási elvrendszer és szervezeti forma van kialakulóban, amely eltörli, félreállítja a „klasszikus” vagy „pozitivistá” felfogás jó néhány alapelvét és szervezeti formáját.*

A jelenlegi magyar igazságszolgáltatás néhány alapelvének értékelése

Az igazságszolgáltatás alapelvei közül a jelen értékelés során csupán a jogállamiság, a szabadság, a sztrikt legalitás, az élethez való jog és az ártatlanság vélelmének elve kerül kiemelésre.

A jogállamiság elve

A jogi normákra épülő állam, a jogállam gondolata szintén a polgári forradalmak terméke. A büntető igazságszolgáltatás terén ez a gondolat a nullum crimen sine lege, nulla poena sine crimine elvében fogalmazódott meg, ami azt jelenti, hogy csak olyan magatartást tekinthetünk bűncselekménynek, amit a törvény azzá nyilvánít, s büntetni csak azt a személyt lehet, aki bűncselekményt követett el, vagyis a törvény szerint is bűnös magatartást tanúsított. Ez az alapelv lényegében a hűbéri önkényuralommal, a pallos joggal szemben fogalmazódott meg, és vált a polgári igazságszolgáltatás legfontosabb alapelvévé. Magyarországon a nullum crimen sine lege elve büntető törvényben leghatározottabban az 1878-as ún. Csemegi Kódexben, mintegy félévszázaddal a Code Penal után fogalmazódott meg, s ez időtől kezdve lett vezérlő gondolata az igazságszolgáltatásnak.

Napjainkban, különösen az 1989-ben elkezdődött rendszerváltás után feltűnően sokat hangoztatott elv lett a *jogállamiság elve*. Ezt gyakran összekapcsolják a demokrácia elvével és az alapvető emberi jogok, az emberi szabadság biztosításának igényével. A szép és magasztos elvek, illetve a hibáktól terhes valóság közti ellentmondások azonban gyakran a helyeselhető elvek eltorzításához vezetnek. A jogállamiság, a jog által biztosított szabadság elvét például többen, még vezető szakemberek is, úgy értelmezik, hogy „*mindent szabad, amit a törvény nem tilt*”.

A magyar nyelvben a törvény szűkebb fogalom, mint a jogszabály. A törvény olyan jogszabály, amelyet a parlament, a képviselői testület fogad el, hogy jóvá. Így a törvény által tiltott tevékenység mellett még sok olyan emberi magatartás jelenik

meg a társadalomban, amit nem a törvény tilt, hanem annál „gyengébb” jogszabály, mint például kormány vagy miniszteri rendelet vagy az önkormányzatok határozatai. *Ezeket az alacsonyabb szinten tilalmazott magatartásokat sem helyes szabadon tanúsítható magatartássá nyilvánítani.*

A nem törvény által, de egyéb jogilag tilalmazott magatartások mellett el kell ismernünk, hogy bizonyos magatartásokat a közérkölc, a sokak által helyeselt magatartási követelmények tilalmaznak, s ezek tilalmazásának „jogossága” sem hagyható figyelmen kívül, hiszen nem lehet törvénnyel, egyéb jogi normákkal szabályozni maradéktalanul, mindenre kiterjedően az emberi magatartásokat.

Az olyan társadalomra veszélyes, káros, nem kívánatos magatartásoknak a megengedése, szabadsága, s ennek hangoztatása, amelyeket csak a törvény nem tilt, amelyek a „nagy szabadság honát” vetítik az emberek elé, megítélésem szerint káros a mai társadalomra, de főleg a jövő társadalmára, s szükségképpen növeli a normasértő magatartások tömegét és az olyan magatartások elszaporodását is, amelyeket a törvények is tiltanak, és bűncselekményekké minősítenek. Az emberek jelentős hányada az ilyen légkörben igyekszik megkeresni a törvények kiskapuit, hézagait, s így a vélt vagy valódi egyéni érdekek maradéktalan érvényesítésére törekszik. Az emberek hajlamosak arra, hogy a „mindent szabad, amit a törvény nem tilt” elvének harsány hangoztatása következtében megfélemedkezzenek a kötelezettségeikről, főleg a törvényben elő nem írt, vagy nem a törvények által előírt kötelezettségeikről.

A törvényi tilalmon túli nagy szabadság elvéhez hasonlóan káros a társadalomra az az elvi álláspont is, amelyik a mássághoz való jogot kiterjeszti a kriminális más-ság területére is. Az egyik szakmai tanulmányban például az olvasható: „Éppen ezek az értékek – a törvényesség, a jogegyenlőség és a jogállamiság – szabnak korlátot az egyoldalú »társadalmatisításnak«, az egyén abszolút közösségi – állami alárendelésének és teszik a büntetőjogot nem csak a kriminalizálás eszközévé, hanem a személyi szabadság és az egyéni szabadság magna chartájává is. A közösség nevében nem lehet az egyént korlátlanul alárendelni, nem lehet tetszés szerint szocializálni vagy reszocializálni. Nem lehet a még oly helyesnek tartott hivatalos értékeknek alárendelve erőszakkal formálni vagy átformálni a személyiséget. Az egyénnek joga van másnak lenni, joga van individualitásához, joga van különbözőségéhez, még ha magatartását kriminálisnak is deklarálják.” (Szabó, 1989.) A szerzőt ezért az álláspontjéért megfelelő bírálat érte, s ő visszakozott, mondván, hogy nem a kriminális cselekményre gondolt, hanem csak a kriminális elképzelések szabadságának védelmét hangoztatta – noha az írott szöveg egyértelmű. Természetesen a gondolat szabadsága nem azonos a szólásszabadsággal (akár szóban, akár írásban), és még kevésbé azonos a cselekvési szabadsággal. A gondolat valóban korlátozhatatlan, még a kriminális gondolat is, de a gondolat kimondása, közlése már nem lehet teljesen szabad, bizonyos fajtájú és tartalmú gondolatok nyilvánosságra hozatala már korlátokba ütközhet, különösen, ha ezek a szavak mások jogos érdekeinek vagy jó hírvének kárt okozhatnak. De különösen érvényes ez a cselekvésre. *Senkinek sincs joga kriminális cselekmény tanúsításához*, hiszen a büntető törvénykönyv tiltja, és bün-

tenni rendeli az ilyen magatartásokat. Vagyis senkinek sincs joga mások jogos érdekeinek, mások szabadságának korlátozására, hacsak a törvény ezt elő nem írja. (Például a bűncselekménnyel gyanúsítottak szabadságának korlátozása, amelyet az igazságszolgáltatás szervei foganatosítanak.) *Az emberi szabadságjogok mindig csak az emberi kötelezettségekkel együtt értékelhetők.* (Vigh, 1994.) Az emberek jogaik érvényesítése során kötelesek figyelembe venni mások jogait és szabadságát. Érdekütkezés esetén mások helyzetének megértésével, az eltérő és egymásnak ellentmondó érdekek egyeztetésével célszerű eldönteni, hogy ki–ki milyen mértékben elégítheti ki jogos igényeit.

A sztrikt legalitás elve

A jogállamiság elvének értelmezése során meg kell még említeni az igazságszolgáltatás fogalmával kapcsolatos eltérő álláspontokat. A magyar alkotmány az igazságszolgáltatást a bíróságok hatáskörébe utalja, vagyis az igazságszolgáltatást a bíróságok monopóliumává teszi. Elvileg ez azt jelenti, hogy minden ismertté vált bűncselekmény esetén a bíróságnak kell ítéletet hoznia. Bűnügy másképpen: rendőrségi, ügyészségi vagy más hatósági szerv által nem zárható le, vagy ha kivételesen mégis, az nem tekinthető igazságszolgáltatásnak. *A sztrikt legalitás elve tulajdonképpen az igazságszolgáltatás magasztos funkcióját lenne hivatott biztosítani.* Az elmúlt másfél évtizedben azonban megötszöröződött a bűnözés volumene, míg az igazságszolgáltató apparátus létszáma nem növekedett ilyen mértékben. Így a büntető ügyek tisztázása és lezárása nagyon gyakran 2-3 évet is igénybe vesz. Az igazságszolgáltatás preventív hatásának csökkenését – természetesen más jelenségekkel együtt – ez a tény is elősegítette.

Minthogy a sztrikt legalitás elve lehetetlenné teszi a professzionális, a taláros testület által produkált igazságszolgáltatáson kívül minden más igazságszolgáltatási forma létezését, *nincs lehetőség arra, hogy más szervek (akár állami, akár társadalmi szervek) előtt történjék felelősségre vonás bűncselekményekért.* Ennek az állapotnak a tarthatatlanságát, káros voltát a szakemberek közül is többen elismerik, de aligha tudnak rajta változtatni, minthogy az alkotmány megváltoztatásához a parlamenti képviselők kétharmados többségére lenne szükség.

Az utóbbi években egyre gyakrabban lehet hallani arról, hogy a bíróságtól nem az igazságos ítéletet kell elvárni, hanem a törvény megfelelő alkalmazását, a bíróság az ítélelhozatalkor jogot alkalmaz. A bíróság a büntetőtörvénykönyv szerint, annak rendelkezéseit szem előtt tartva ítélkezik. A fő követelmény tehát az, hogy a törvény, a jog legyen igazságos. Ebben a megállapításban sok igazság van, hiszen a törvény állapítja meg, hogy milyen emberi magatartás minősül bűncselekménynek, és hogy milyen büntetés szabható ki az egyes bűncselekményekre. Valóban a bíróságnak „csak” a törvény adta kereteken belül van lehetősége meghatározni a büntetés milyenségét és mértékét. A magyar büntető törvénykönyv szerint a bíróság hatásköre e tekintetben meglehetősen korlátozott. Például a büntető törvény a bűncselekmények mintegy háromnegyedére, kizárólag szabadságvesztést ír elő. A fennmaradó hánya-

don belül pedig a szabadságvesztés büntetés alternatív módon még néhány %-ban ki-
szabható. (Györgyi, 1984.)

Az 1960-as, '70-es években a szocialista országokban erőteljes irányzat volt például a laikus, az úgynevezett Társadalmi Biróságok működtetése. Törvény határozta meg, hogy milyen bűncselekmények esetén járhatnak el társadalmi bíróságok. *Azokban az országokban, ahol a kriminálpolitika komolyan vette a társadalmi bírászkodást (mint például a Német Demokratikus Köztársaságban) az intézmény megfelelően, sikeresen működött, a büntető ügyeknek mintegy 20–25%-ában hozott ítéletet, szolgáltatott igazságot.* Magyarországon is bevezették a társadalmi bírászkodást a szakszervezetek felügyelete alatt. Ez a tény eleve behatárolta az elérhető sikereket, hiszen hiányzott a szakmai felügyelet, a szakmai tanácsadás. E tekintetben példaként említhető az angol magisztrátusi bírászkodás rendszere, ahol a kirendelt jogvégeztett clerk-ok következetesen ellájták a szakmai ellenőrzés funkcióját. Újabban pedig a nyugat-európai és más fejlett országokban egyre nagyobb teret hódít az igazságszolgáltatásban a mediációs eljárás, az elkövető és az áldozat tárgyalásainak, megbékélésének és az okozott kár vagy sérelem kompenzálásának útján történő igazságszolgáltatás. Becslések szerint a büntetőügyeknek mintegy 30–40%-a alkalmas arra, hogy mediációs eljárás útján rendeződjék. Magyarországon az európai uniós tagsággal remélhetőleg felgyorsul az igazságszolgáltatás megreformálása is.

Az élethez való jog elve

Ez az elv a büntető igazságszolgáltatás terén elsősorban a halálbüntetéshez, illetve annak eltörléséhez kapcsolódik. Az európai államok többségében már eltörölték a halálbüntetést mondván, hogy a legelvetemültebb többszörös gyilkosnak is joga van az élethez, mert az élethez való jog vele születik az emberrel és elidegeníthetetlen. Maga az elv elfogadható és követendő, de az indoklás nem felel meg a valóság-nak és frázisként hangzik. Először is *az embernek nincsenek „veleszületett” jogai. A jogokat – legyen az életbevágó vagy jelentéktelen – az a közösség adja vagy veszi el, amelyben az egyed él és tevékenykedik.* Minden jog és kötelezettség a társadalmi együttélésből, annak értékrendjéből fakad. Tehát, hogy egy közösség (legyen az család, település, állam vagy globalizált közösség) milyen jogokat ad az egyéneknek és milyen kötelezettségeket igényel, követel tőlük, az attól függ, hogy milyen értékrend alakul ki a közösségben és milyen feltételek, létfeltételek állnak rendelkezésre, avagy milyen tendenciát mutat ezek változása. *Másféle jogai és kötelezettségei voltak az embereknek az elkülönült ösközöségi társadalmakban és mások jelenleg a magántulajdonra, a gazdasági szabad versenyre, a tudásra épülő, a globalizálódó társadalmakban. Korunkban az emberi élet egyre inkább felértékelődik, s így törvényszerűen egyre inkább indokoltá válik az élethez való jog biztosítása a születéstől vagy a fogamzástól kezdve.* Ez a tendencia szülte és indokolja a halálbüntetés eltörlését. *Az elv elfogadása a szakemberek részéről azonban még nem jelentheti azt, hogy a halálbüntetést azonnal el kell törölni, hanem előbb meg kell teremteni annak előfeltételeit.* Ilyen alapvető feltétel például a lakosság többségének haladó gondol-

ködása az igazi emberi értékekről, köztük az igazságszolgáltatásról, a halálbüntetésről. Egy olyan társadalomban, amelyikben sok évtizeden át a lakosság azt hallotta, hogy minden bűncselekményt a tett súlyával arányos mértékben kell megtorolni, mert csak akkor igazságos az ítélet, természetes, hogy az emberek többsége ezt a felfogást tette magáévá. Nagyon szemléletes példája ennek a jelenlegi magyar társadalmi helyzet. A nyugat-európai országokban tapasztalható erőteljes törekvés a halálbüntetés kiiktatására Magyarországon azt eredményezte, hogy 1990-ben az újonnan létrehozott Alkotmánybíróság eltörölte a halálbüntetést, noha a lakosság túlnyomó többsége (mintegy 85%-a) ellenezte annak eltörlését. Az Alkotmánybíróság tagjai tisztában voltak ezzel a körülménnyel, és még a több száz képviselőből álló parlamentnek sem engedték át a döntést, félve attól, hogy ott sem lenne meg a szükséges szavazat a halálbüntetés eltörléséhez. De még a szakemberekből álló Alkotmánybíróságon belül sem volt teljes egyetértés. *Vagyis az Alkotmánybíróság feláldozta a demokráciát a „veleszületett”, az „elidegeníthetetlen” emberi jogok oltárán.* (Vigh, 1995.) Sokkal hatásosabb és a lakosság számára inkább elfogadható döntés lett volna, ha átmeneti időre (pl. 10–15 évre) felfüggesztik a halálbüntetés kiszabását, s életfogytig tartó szabadságvesztéssel helyettesítik. Ez idő alatt a lakosság többségével meg lehetett volna értetni, hogy *a tudomány legújabb állása szerint a bűnözés csökkentése nem a megtorló intézkedések szigorának következménye, hanem az elkövető tettének és személyiségének megfelelő értékelése, a kárhelyreállító igazságszolgáltatás, az áldozatoknak is igazságot szolgáltató, emberségesebb felelősségrevonási rendszer kiépítésének és – talán elsősorban – a társadalmi viszonyok egyéb területein jelentkező előrehaladás következménye.* A szigorúbb büntetést, s a halálbüntetés visszaállítását igénylő „feszítsd meg őt” hangulat napjainkban abból fakad, hogy az áldozatok többségükben nem kapnak semmiféle kompenzációt. Ezért úgy vélik, ha már nem térül meg káruk, vagy nem orvosolják a bűncselekménnyel okozott sérelmeiket, akkor legalább „feszítsék meg”, szigorúan büntessék meg az elkövetőket. Gyakorlati tapasztalatok, a már foganatosított mediációs eljárások igazolják, hogy azok az áldozatok, akik kártérítéshez jutottak, már nem hívei a szigorú büntetésnek. A kriminálpolitika és a „nagy” politika vezetői Magyarországon jelenleg többségükben a polgári társadalom kezdetén kialakult „klasszikus” és a némileg megváltoztatott „neoklasszikus” kriminálpolitikai elveket vallják magukénak, s ezt próbálják megvalósítani a gyakorlatban. A klasszikus elvek hangoztatása és a restoratív igazságszolgáltatás legalább részbeni bevezetése nehezen megoldható feladatnak tűnik.

A halálbüntetés eltörlésével kapcsolatban célszerű még néhány szót szólni a büntetési céllal bekövetkező egyéni és a tömeges halálokozásról. A fejlett államok néhány kivételtől eltekintve eltörölték a halálbüntetést, vagy felfüggesztették annak végrehajtását egyedi szinten. De nem így van ez az államok közötti kapcsolatban az önvédelem vagy egy másik állam megsegítése esetén. Ilyenkor a bűnös állami vezetők vagy más embercsoportok megbüntetése címén százakat és ezreket ölnek meg, akik ártatlanok, akik nem felelősök az államok között kirobbant feszültségekért. Az

ilyen háborúban a bűnösöket ritkán sikerül elpusztítani, megölni, de az ártatlanok tömegestől pusztulnak el, halnak meg az ellenség fegyvereitől. Mindezt természetesen lehet önvédelemnek, vagy az agresszió elleni fellépésnek minősíteni. Ennek fényében (vagy árnyékában) azonban a többszörös gyilkosok megmenekülése a halálbüntetéstől, s az ártatlanok tömegeinek feláldozása sokak számára más értékelést sugall. A gyakorlati tapasztalat alapján sokan úgy vélik, hogy ha nincs kompromisszum az érdekellentétek elsimítására, akkor van harc, rendszerint fegyveres harc, s a harcban győztes határozza meg a „veleszületett”, az „elidegeníthetetlen” jogokat és kötelezettségeket.

Az ártatlanság véelmének elve

Az utóbbi években gyakran és egyre gyakrabban találkozhatunk az ártatlanság véelmére történő hivatkozással, főleg politikusokkal kapcsolatban, akik valamilyen jogsértő ügy kapcsán gyanúba keverednek, vagy „érintetteké” válnak. Érdekes itt idézni Király Tibor professzor „Mit ér az ártatlanság véelme?” című tanulmányának első mondatát: „A figyelem az ártatlanság véelme felé leginkább akkor fordul, amikor kiderül, hogy a büntető igazságszolgáltatásban valami nincs rendben, amikor nem hétköznapi hibák, tévedések fordulnak elő”. (Király, 1987.) Ez a megállapítás igaz volt a tanulmány megjelenésének idején is, de különösen igaz napjainkban, amikor az igazságszolgáltatásunk elavult, sok tekintetben igazságtalan volta nyilvánvalóvá, könnyen bizonyíthatóvá válik.

Vegyük sorba az idetartozó kérdéseket, nevezetesen az ártatlanság véelmezésének a megjelenését és történeti változásait; a fogalom különböző értelmezéseit; a fogalom használhatóságát a büntető igazságszolgáltatás, az alkotmányosság és a jogállamiság szempontjából.

Történeti áttekintés

Az ártatlanság véelmének koncepciója a polgári forradalom terméke. Az első megfogalmazás a francia forradalom idején, az 1789-ben kiadott „Az Emberi és Polgári Jogok Deklarációjá”-ban olvasható a következő szövegezésben: „Minden embert ártatlannak kell véelmezni addig, amíg a bűnösségét meg nem állapították.” (Trémmel, 2001.) Ez a megfogalmazás még nem korlátozódik a büntető igazságszolgáltatásra, hanem alkotmányos szintű, az általános emberi jogokhoz kötődik. Ettől eltérően, elsősorban a büntető igazságszolgáltatás számára fogalmazza meg az ENSZ által 1948-ban elfogadott „Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata” az ártatlanság véelmét, mondván: „Minden büntetendő cselekménnyel vádolt személyt ártatlannak kell véelmezni mindaddig, amíg bűnösségét nyilvánvalóan lefolytatott perben, a védelemhez szükséges valamennyi biztosíték mellett, törvényesen megállapítják.”

A „szocialista” szakirodalomban is végig jelen voltak az ártatlanság véelmének problémái (Sztrogovics, 1951.; Horváth T., 1951.; Király Tibor, 1958, 1987.), mint-hogy ezen büntetőeljárás alapelv elfogadása többek szerint alkalmas lehet arra,

hogy bizonyítást nyerjen az igazságszolgáltatás humanizmusa, az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása.

A vélelem többféle értelmezése

Mindenekelőtt célszerű leszögezni, hogy a vélelem – eltérően sokak nézetétől – nem véleményt jelent, nem valószínűséget tartalmaz, hanem olyan elv, ami jogviszonyokat meghatározó norma alakjában jelenik meg, s így jogokat és kötelezettségeket tartalmaz. (Király, 2000.) Ha valamit valamilyennek vélelmezünk, az azt jelenti, hogy olyannak kell tekintenünk, függetlenül attól, hogy a valóságban az olyan-e vagy sem. Például az apaság vélelme a családjogban azt jelenti, hogy azt a férfit kell a gyermek atyjának tekinteni, akivel az anya házassági kötelékben élt a gyermek fogantatási idejétől a megszületéséig. Minden joghatás ezekhez a vélelmezett állapotokhoz fűződik egészen a vélelmezett tény megdöntéséig. Ma is az a legáltalánosabb felfogás, hogy mindenkit (akár gyanúsított vagy vádlott, akár nem) ártatlannak kell tekinteni mindaddig, amíg *jogerős bírói ítélet* a bűnösséget meg nem állapította. De van egy másik felfogás is – s a nemzetközi deklarációkban rendszerint ez szerepel –, amely az ártatlanság vélelmének megszűnését nem a jogerős bírói határozathoz köti, hanem „megelégszik” bármilyen, a bűnösséget megállapító határozattal, amely *törvényes alapon nyugszik*. A két megfogalmazás között lényeges különbség van. *A jogerős bírói ítélet* rendszerint a büntetőeljárás végét jelenti, ami lehet több évnyi távolság a bűncselekmény elkövetésétől. Előfordulhat például tettenérés, szemtanúk állítása, a tettes beismerő vallomása esetén is, hogy az elkövetőt még néhány évig, a jogerős bírói ítéletig a felsorolt tények ellenére is ártatlannak kell tekinteni. Ezért reálisabb a bűnösség *törvényes úton* történő megállapítása, hiszen a törvényes út elvileg a törvénytől függően lehet az ügyészség, a rendőrség vagy más hatóság megállapítása is. *Az ártatlanság vélelmének a jogerős bírói ítélethez kötése értelmetlenné, üres frázissá teszi magát az alapelvet*. Például azokat a személyeket, akiket a rendőrség letartóztat, őrizetbe vesz az ártatlanság vélelmének fenti értelmezése szerint, minden esetben törvénytelenül, törvénysértő módon, tehát bűncselekményt elkövetve teszi, hiszen még nincs jogerős ítélet. Sőt, az elsőfokú ítélet is törvénysértésnek minősül, ha fellebbezés van, hiszen továbbra is az ártatlanság vélelme alatt álló személyt nyilvánít bűnösnek. Ezt a durva ellentmondást csökkentheti az az értelmezés, ha az ártatlanság vélelmének a megszűnése nem a jogerős bírói ítélethez, hanem a „törvényes” úthoz kötődik. De még így is számtalan kérdés marad tisztázatlan.

A jogerős bírói ítélethez kötött ártatlanság vélelme megkérdőjelezi az alapos gyanú alapján tett valamennyi intézkedés törvényességét és létjogosultságát, minthogy *az alapos gyanú nem vélelmezi a gyanúsítottak ártatlanságát, hanem megkérdőjelezi azt, valószínűsíti a gyanúsított bűnösségét*. Hiszen ha vélelmezné, akkor az „ártatlanokhoz illő” magatartást kellene velük szemben alkalmazni. A gyakori letartóztatás vagy őrizetbe vétel pedig bűncselekménynek minősülne, hiszen az ártatlanok szabadságának korlátozása a büntető törvény szerint bűncselekménynek minősül, még ha „csak” vélelmezett is ez az ártatlanság. Ilyen esetben azonban önkéntelenül

is felmerül a kérdés, hogy például tettenérés vagy beismerés és tanúvallomások esetén adható-e a rendőrségnek bűnösséget megállapító jogkör, s ha igen, akkor milyen mértékben, milyen esetekhez.

Az ártatlanság véelme, mint büntető igazságszolgáltatási alapelv nagyon sok kérdőjelet visel magán. *Magyarországon annak ellenére, hogy szakemberek, politikusok és mások is gyakran emlegetik ezt az elvet, és igénylik annak érvényesítését, a büntető eljárási törvény ilyen elvet nem ismer. Ezen elv helyett a „bűnösség véelmének a tilalmát”* igyekszik érvényesíteni, amit az alkotmány és a büntető eljárásjogi törvény is a következőképpen fogalmaz meg. „Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a bűnösségét a bíróság jogerős határozatában nem állapította meg.” Ezt a definíciót még a szakemberek többsége is úgy kezeli, mint az ártatlanság véelmének más szavakba öntését. Pedig *itt nem az ártatlanság véelméről, annak alkalmazásáról van szó, hanem egy másik büntető eljárási alapelvről, a bűnösség véelmének a tilalmáról* és annak érvényesítéséről.

Joggal merül fel a kérdés, hogy ha elvetjük az „ártatlanság véelmét”, mint ellentmondásos, használhatatlan büntető eljárásjogi elvet és helyette a *bűnösség véelmének a tilalma* elvet igyekszünk érvényesíteni, akkor fennmaradnak-e mindazok a követelmények, amelyeket eddig az ártatlanság véelmének az elvéből eredeztettünk. Ilyen követelmények a bizonyítás kötelezettsége; a be nem bizonyított feltevések, kételyek, valószínűségek értékelése; és a terhelt általános jogi helyzetének megfelelő biztosítása.

1.) *A bűnösség bizonyítása* a büntető ügyekben eljáró hatóságokat terheli. Ez a kötelezettség teljes mértékben összhangban van a bűnösség véelmének a tilalmával. Ebből a megfogalmazásból – argumentum a contrario – következik, hogy a gyanúsított vagy a vádlott nem kötelezhető ártatlanságának a bizonyítására, vagyis mindazon eljárásjogi tételek érvényesek, amelyeket a szakemberek az ártatlanság véelmezésének címszava alatt itt megfogalmaztak. A bizonyítási teher lényege ugyanis abban van, hogy ki viselje az esetleges bizonyítatlanság következményeit (így például a római büntetőperben még az volt a megoldás, hogy ha a vádlottat nem ítélték el, akkor a vádlót kellett elítélni). (Tremmel, 2001. 85. o.) A mai kontradiktórius büntetőeljárásban már nincs szükség a római jogihoz hasonló szigorú elmarasztalásra a bűnügyi hatóságok számára a bizonyítatlan bűnösség esetében.

2.) *A kételyek, a valószínűsített, de nem bizonyított tények értékelése* (in dubio pro reo) egyenesen következik a bizonyítási teherrel kapcsolatban elmondottakból. Ha a bűnügyi hatóságok bármilyen feltételezett tényről, ami a gyanút keletkeztette, nem tudják hitelt érdemlően bebizonyítani annak valódiságát, úgy ez a körülmény nem írható a vádlott rovására. Az ilyen kételyek, kétségek a vádlott javára irándók, vagyis ezek alapján nem lehet a bűnösséget megállapítani.

3.) *A terhelttel való bánásmódot* elsősorban a büntetőeljárás idevágó normái határozzák meg. De ezen túl a bűnügyi hatóságok kötelesek szem előtt tartani az alapvető emberi jogokra és kötelezettségekre vonatkozó alkotmányos és nemzetközi alapelveket is. Az általunk bírált és használhatatlannak minősített „ártatlanság véel-

mé”-ből egyenesen következett volna, hogy a bünygyi hatóságok ártatlanokkal állnak szemben, ártatlanokat tartanak bilincsbén egészen a jogerős ítéletig, vagy amíg más törvényes módon a gyanúsított bűnösségét meg nem állapítják. A bűnösség vélelmének a tilalma összefér az alapos gyanú fogalmával, és ennek alapján a bizonyítás érdekében végzett, sokszor a gyanúsított számára kellemetlen (megalázó) eljárási módszerek alkalmazásával. Az alapos gyanú nem jelenti a bűnösség megállapítását, „csupán” a nevezett bűncselekmény elkövetésének, s így a bűnösségnek is csak a lehetőségét, a valószínűsítését. A bűnösség valószínűsítése nem zárja ki az ártatlanságot, de megkérdőjelezi azt, s így az ártatlanság vélelme alkalmazhatatlanná válik. Mindebből az következik, hogy a gyanúsítottakkal vagy a vádlottakkal szemben a büntetőeljárás folyamatában csak olyan eszközök alkalmazhatók, amelyek kizárják a bűnösség vélelmét, s az alapvető emberi jogok szem előtt tartásával folytatják le a bizonyítási eljárást. A bűnösség vélelmének a tilalma utat mutat a gyanúsítottakkal, a vádlottakkal szemben arra, hogy a büntetőeljárás folyamatában csak olyan eszközök alkalmazhatók, amelyek az alapvető emberi jogok szem előtt tartásával folytatják le a bizonyítási eljárást. A bűnösség vélelmének a tilalma utat mutat a gyanúsítottakkal, a vádlottakkal való helyes bánásmód megválasztásához, az eljárási szabályok megalkotásához és a bünygyi hatóságok ezeken túli magatartásához egyaránt. Mint láttuk az előzőekben: az a szemlélet, hogy amit a törvény nem tilt, azt szabad cselekedni, azonos azzal a nézettel, hogy akire kiterjed a bűnösség vélelmének tilalma, az ártatlan. Itt is a vélelem és a valóság azonosításáról van szó, holott a vélelem és a valóság nem minden esetben azonosak, sőt a bűncselekmények esetében a vádlottaknak mintegy 90%-ában megdől az „ártatlanság vélelme”, vagy alaptalannak bizonyul a bűnösség vélelmének a tilalma, minthogy a vádlottak mintegy 90%-át bűnösnek mondják ki, jogerősen elítélik a bíróságok (vagy más hatóságok). (Tremmel, 2001.) Egyesek részéről felmerülhet a kérdés, hogy ha ilyen nagy arányban „megdől” a bűnösség vélelmének a tilalma, akkor célszerű-e egy ilyen elvet a büntetőeljárás egyik alapelvevé tenni, avagy új alapelvekre kell fektetni büntető igazságszolgáltatásunkat. Megítélésem szerint a bűnösség vélelmének a tilalma, mint büntető igazságszolgáltatási alapelv fenntartandó.

Záró mondatok

Az igazságszolgáltatás néhány kiemelt alapelveinek rövid értékelése is azt bizonyítja, hogy az igazságszolgáltatás szervi betegségben szenved. Ezért sürgős és hatékony intézkedéseket kell tenni a gyógyítására, s ha ez nem jár kellő eredménnyel, akkor új alapelvekkel, vagy a meglévő és használható elvek következetes betartásával új igazságszolgáltatási rendszert kell kiépíteni. Célszerűnek látszik az igazságszolgáltatás elveinek és problémáinak a nyílt vitára bocsátása, mindenekeelőtt a szakemberek körében, de a társadalom különböző rétegeinek, szervezeteinek a bevonásával. Legégetőbb kérdések, amelyekben modern állásfoglalás kialakítása szükséges: a sztrikt legalitás elvének és a társadalmi bíraskodás, a népi igazságszolgáltatás lehetőségének a tisztázása és az utóbbi fokozott érvényesítése; az áldozatoknak

történő igazságszolgáltatás elveinek kidolgozása és a szervezeti kereteinek megteremtése; a szépen hangzó, de elavult nézetek félretétele és helyettük új, reális és hatékony elvek kialakítása és alkalmazása, mint például a jogerős ítélethez kötött ártatlanság vélelmének kivonása a forgalomból, a mindennapi tudatból, és helyette a „bűnösség véelme tilalmának” az alkalmazása a bűnösség törvényes úton történő megállapításáig; a jogok és kötelezettségek együttes érvényesítése, a tilalmak és az előírások, az elvárások együttes értékelése.

A globalizáció feltartóztathatatlan kiszélesedése szükségképpen növeli a nemzetközi bíróságok, a nemzetközi igazságszolgáltatás hatáskörét és szervezeti kiépítettségét. Az emberek, a népek fokozódó tájékozottsága és tudásszintje egyre nagyobb mértékben teszi lehetővé a valóban demokratikus, a nép akaratának inkább megfelelő igazságszolgáltatási elvek és gyakorlat kialakítását.

Felhasznált irodalom

EU Tanácsa Kerethatározata az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról. 2001. márc. 15. (2001/220/J1)

Györgyi Kálmán: *Büntetések és intézkedések.* Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 267. o.

Horváth Tibor: *Az ártatlanság véelme a büntető perben.* = Jogtudományi Közlöny, 1951. 8. sz.

Joutsen, Matti – Lahti, Raimo – Pölonen, Pasi: *Criminal Justice System in Europe and North America.* HEUNI. Helsinki, 2001.

Király Tibor: *Mit ér az ártatlanság véelme?* = Magyar Jog, 1987. 12. sz.

Király Tibor: *Büntetőeljárás jog.* Osiris Kiadó. Budapest, 2000. 125. o.

Szabó András: *Nem csak a büntetőjognak kell tanulni a kriminológiától.* In:

Felelősség és társadalom. Felelősség a bűncselekményekért és szabálysértésekért. Nemzetközi Konferencia. Siófok, 1988. szeptember 19-24. Budapest, 1989. 273. o.

Sztrogovics, M. Sz.: *Az anyagi igazság tana a bünvádi eljárásban.* Budapest, 1951.

Tremmel Flórián: *Magyar büntetőeljárás.* Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 2001. 82. o.

Vigh József: *Emberi jogok, emberi kötelezettségek és bűnözés.* = Rendészeti Szemle, 1994. 4. sz.

Vigh József: *A halálbüntetés eltörlésének időszerűségéről.* = Belügyi Szemle, 1995. 1. sz.